

Panoptikon ve Unutulma Hakkı

Burçin Abacı

“Geçmiş denetim altında tutan, geleceği de denetim altında tutar; şimdiyi denetim altında tutan, geçmişi de denetim altında tutar.”

George Orwell

Enformasyon teknolojilerindeki büyük gelişimin, bilişim ve iletişim teknolojilerinin git gide birbirine daha fazla entegre olmaya başlamasıyla yaşandığını söyleyebiliriz. Telekomünikasyon, uydu, bilgisayar, internet, büyük veri ve yapay zekâ teknolojileri giderek birbirine daha çok bağlanmış; böylece insanlardan toplanan büyük bir veri yığınının sınıflandırılmasının, anlamlandırılmasının ve doğal olarak kullanılmasının yolu açılmıştır. Bu teknolojilerin yarattığı özgürlükte birlikte bireyler iktidar sebebiyle her geçen gün daha fazla biçimde dijital gözetimin baskısı altına girmektedirler. Bilgisayarlar ve gelişen yazılımlar neticesinde bu teknolojilerin verileri elde etme ve depolama kapasitesi gün be gün geliştiği gibi, yapay zekâ aracılığıyla bu verileri anlamlandırmak da mümkün hâle gelmiştir. Bu durum ise bugün “gözetim toplumu” olarak bilinen kavramın gelişmesinin en önemli sebeplerinden biri olmuştur.

Gözetim toplumu içerisinde internetin Panopticon’a dönüşümü ve özellikle de son zamanlarda sosyal medyanın kontrol altına alınmak istenmesiyle birlikte ortaya çıkan gözetleme durumu ve gözetlenme algısını yapısı bakımından sıklıkla Bentham’ın Panoptikon’na benzetilmektedir. Bireylerin sürekli olarak izlendiği, tüketim alışkanlıklarından, uçuş bilgilerine; sağlık kayıtlarından, sosyal medya paylaşımlarına kadar her türden eylem ve davranışlarının kayıt altına alınarak profillerinin çıkartıldığı bir toplum biçimi... (Ge-

orge Orwell’ın 1984’ü, Yevgeni Zamyatin Biz’i, Aldous Huxley’nin Cesur Yeni Dünya’sı, gözetim ve denetim toplumlarının olduğu biçimler gibi)

Gözetim ve denetim denince düşünülen isimlerden biri, İngiliz filozof ve toplum bilimci Jeremy Bentham’dır. Gözetim ve buna bağlı olarak sürekli bir denetimin sistematik bir dizgesini çıkaran Bentham, 1785 yılında “Panoptikon” sistemini geliştirmiştir. Asıl olarak bir hapisane inşaa modeli olan Panoptikon, mahkumların sürekli denetildikleri hissini uyandıracak şekilde tasarlanmıştır. Bentham’ın Panoptikonu’nu modern güç ile ilişkilendiren ve siyaset bilimi literatürüne ekleyen ise Michel Foucault’dur.

Ona göre Bentham’ın Panoptikon’u gözetim sisteminin mimari biçimini oluşturmuştur. Bütünü (pan) gözlemek (optikon) anlamına gelen bu tasarımın ilkeleri de şu şekildedir; çevrede halka şeklinde bir bina, merkezde ise bir kule; bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır. Çevre bina ise hücrelere bölünmüştür. Bunların, her biri içeri bakan ve kuleninkilere karşı gelen, diğeri de dışarı bakan ve ışığın hücreye girmesine olanak veren ikişer pencereleri vardır. Bu durumda merkezi kuleye tek bir gözetmen ve her bir hücreye tek bir mahkûm kapatmak yeterlidir. Geriden gelen ışık sayesinde, çevre bina-daki hücrelerin içine kapatılmış küçük silüetleri olduğu gibi görmek mümkündür. Görülmeden gözetim altında tutmaya olanak veren düzenleme, sürekli görmeye ve hemen tanımaya olanak veren mekânsal birimler oluşturmuştur. Başka bir ifadeyle Panoptikon’un esas amacı, gözetleyen biri olmasa dahi, kişinin sürekli izleniyor hissini uyandırmaktır. Birey oto kontrol mekanizması geliştirerek, kendi kendini denetlemeye başlar.

Foucault: “‘Hapishanenin Doğuşu’ adlı kitabında

Panoptikon'u yalnızca bir hapisane olarak değil, iktidarın bir yansıması olarak değerlendirir. Sürekli gözlendiğini bilen bireyler, gittikçe iktidarın kurallarına ve toplumsal düzene uyumlu olmaya doğru adım atmaktadırlar." sözüne ek olarak; Panoptikon'un bir cins iktidar laboratuvarı gibi işlediğini ve gözlem mekanizmaları sayesinde, insanların tutumları üzerinde daha etkili olduğunu ve daha fazla nüfuz olanağı sağladığını belirtir.

yöntemi olarak kullanma eğiliminde olmuşlardır. Teknolojik gelişmeler, toplumları radikal ölçülerde değiştirmekle birlikte var olan yapısal sorunlara çözüm olabilme noktasında hâkim ideolojinin engellemeleriyle karşılaşmaktadır. Bunun başlıca sebebi toplumsal değişimlerin iktidar sınıf için, kendi hakimiyet alanları karşısında bir "alternatif güç" unsuru olarak ortaya çıkma tehdidine karşın, kontrol edilme zorunluluğundan kaynak-

Devlet eliyle gerçekleştirilen gözetim beraberinde denetimi ve kontrolü de getirmesi kaçınılmazken bunun ana tetikleyicisi resmî ideolojiyi koruma reflekslerinden kaynaklanmaktadır. Gözetlenme ve bu gözetlenme sonrasında toplanan bilgilerin depolanmasının bir sonucu olarak toplum üzerindeki yaptırım seviyesi ise o ülkenin yönetim sistemi hakkında da ciddi bir iz düşümdür. Baskıcı yönetimlerde daha açık bir şekilde hissedilen, zihniyetinin bir yansıması olarak denetim ve gözetim sistemleri, merkezi yönetimlerin var olduğu bütün toplumlarda farklı gerekçelerle dahi olsa az ya da çok kullanılmaktadır. Bu süreçte kullanılan araçlar farklılık göstermekle beraber temel olarak zihniyet, benzer yaklaşımlara sahiptir. Toplumsal kontrol mekanizmalarının hâkim güç tarafından yeniden şekillendiği, değiştiği ve geliştiği bir süreçte hakimiyet alanını da halkı baskılama üzerine oluşturan zihniyetin bahaneleri ve yöntemleri değişmemekte, sadece yöntemlerine yeni araçlar eklenmektedir. Güç ile bağlantısını kuvvetli tutmak isteyen iktidarlar, her zaman çağın dinamik araçlarından yararlanmayı öncelemiş, varlıklarını topluma hissettirme

lanmaktadır. İnternet gibi toplumun köklerini yeniden şekillendirebilecek araçların tehdit unsuru olarak görülmesi kaçınılmaz olduğu ölçüde kontrol ve denetime açıktır.

Buna ek olarak devletler gözetime ilişkin rıza üretirken güvenlik argümanını da kullanırlar. Büyüleme örtük ve olağan biçimde işlev gösterirken, güvenlik argümanı enformasyon teknolojileri aracılığıyla topluma iletilir. Büyüleme için olmasa da güvenlik paradigmasının kabulü için bir "ikna" metodolojisine ihtiyaç vardır. Böylece gözetim yoluyla, bir yandan yurttaşlar tehditlerden korunurken -ve korunduklarına ikna olurken- bir yandan da "sistem" tehlikeye girmekten korunur. Bütün bireyleri "olağan şüpheli" hâline getiren bu yöntem karşı gösterilen demokratik direnişe karşı "saklanacak bir şey yoksa korkulacak bir şey de yok" argümanı sıklıkla güvenlikçi paradigmanın meşrulaştırılmasında kullanır.

Devlet eliyle yapılan kontrol süreçleri, özü itibariyle bireylerin özgürlükleri konusunda haklı endişeleri de ortaya çıkartmaktadır. Bir kontrol

mekanizması olarak değerlendirildiğinde devlet, her zaman farklılıkları, çok sesliliği, sistem muhalefetini kontrol etme güdüsüyle işlemektedir. Devletin vatandaşlarını 7/24 izleyebilme yetisi ve bunun sonucu olarak çeşitli yaptırımlara gitmesi özellikle ifade özgürlüğünün önündeki önemli sorunlardan bir tanesidir.

Özellikle getirilmeye çalışılan son düzenlemede 1 milyondan fazla kullanıcısı olan sosyal medya platformları zorunlu olarak Türkiye’de temsilcilik açacak. Ofis açmazlarsa sırasıyla artan miktarlarda idari para cezası, reklam vermeme ve internet bant genişliğini daraltma cezası ile karşı karşıya kalacaklar. İnternet bant genişliğinin daraltılması, ilgili sosyal medya platformlarına erişimin bağlantı yokmuşçasına yavaşlatılması anlamına gelmektedir ki bu kabul edilebilir bir yaptırım değildir. Bu yaptırım tamamen sosyal medya kullanıcılarının kullanım haklarını ihlal etmek anlamına gelmektedir. Kaldı ki bu uygulama dünyada tartışılan ağ tarafsızlığı ilkesini ihlal etmenin ötesinde, Türkiye’de bir süredir siyasi iktidar tarafından ‘bant genişliğini daraltma’ yöntemiyle uygulanan sansüre de yasal zemin hazırlayacak, bu sansür ve yasaklama biçimini olağanlaştıracaktır. AKP bu düzenleme ile ‘ya benim fişleme yardımcı ol ya da Türkiye’den çık’ diyor.

İktidar kendisine yönelik sadece bugüne ve geleceğe dair eleştirileri değil geçmişteki politikalarına, suçlarına yönelik paylaşımları da “**unutulma**

hakki” adı altında sildirmek, kaldırtmak istemektedir. Düzenleme yasallaşırsa kişilik hakları ihlali gerekçesi ile sadece erişim engellenmeyecek, içerikler de çıkartılacak, geriye dönük iktidar eleştirilerini içeren tüm haberlerin silinmesi sağlanacak ve bu içeriklerin adresleri de arama motorlarından çıkartılacaktır. Sosyal medya temsilciliklerinden hesap sahiplerinin kişisel bilgileri istenecek, verilmemesi durumunda yüklü miktarlarda para cezalarıyla diz çökmeleri sağlanacaktır.

Sınıfsız, sınırsız bir toplum yaratmayı başaran internet herkesi buluşturan bir alandır. Düzenleme sonrası ise Türkiye’nin bu alanda yer alması açık bir şekilde kısıtlanacaktır. Bu özgürlüğü engelleyici bir adım olmanın ötesinde değerlendirilmelidir...

Dipnotlar:

- [1] Uğur Dolgun (2005). *İşte Büyük Birader. İstanbul: Hayy Kitap .*
- [2] Bauman Zygmunt, *Küreselleşme- Toplumsal Sonuçları, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul 1998.*
- [3] Michel Foucault, (1992). *Hapishanenin Doğuşu. İstanbul: İmge Kitabevi*